

KOMILOVA UMIDAXON KAXRAMON QIZI

Andijon davlat pedagogika instituti
E-mail: komilovaumida2902@gmail.com

Andijon, O'zbekiston

FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING KOMMUNIKATIV-USLUBIY IMKONIYATLARI

Iyun
2026

Annotatsiya: Maqolada frazeologizmlarning shakllanish jarayoni tahlil etilib, shakllanish jarayonida lisoniy va nolisoniy omillar ahamiyati tahlilga tortilgan. Shuningdek frazeologik birliklarni til birligi sifatida tadqiq etilishi, tavsif va tasnif qilinishi haqida to'xtalib o'tilgan. Maqolada frazeologik birliklarning so'zdan farqli jihatlari, ularning uslubiy bo'yog'i, konnotatsiyasi va emotsional-baholash xususiyatlari Said Ahmad va Abdulla Qahhor asarlaridan olingan misollar asosida tahlil qilinadi. Tahlil iboralarda mutlaq uslubiy neytrallik deyarli uchramasligi, ayrim iboralarning uslubiy bo'yog'i nutqiy vaziyatga qarab o'zgarishi hamda kontaminatsiya yo'li bilan ekspressivlik kuchaytirilishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, frazeologik birlik, frazeologik birikma, frazeologik butunlik, frazeologik chatishma, frazema, ibora, idioma, mentalitet.

June
2026

Abstract: The article analyses the formation of phraseological units and the role of linguistic and extralinguistic factors in this process. It also discusses the study, description and classification of phraseological units as language units. The differences between phraseological units and words, as well as their stylistic colouring, connotation and emotional-evaluative features, are analysed on the basis of examples from the works of Said Ahmad and Abdulla Qahhor. The analysis shows that absolute stylistic neutrality is almost absent in idioms, that the stylistic colouring of some idioms changes depending on the speech situation, and that expressiveness is intensified through contamination.

Keywords: phraseologism, phraseological unit, phraseological combination, phraseological unity, phraseological fusion, phraseme, idiom, connotation, mentality.

Kirish. O‘zbek tilidagi iboralar, maqol va matallar qadriyat sanalib, ularda xalq tarixi bilan bog‘liq motivlar, milliy koloritni ifodalovchi unsurlar bo‘ladiki, ularning tadqiqida tarixiy, etnolingvistik hamda lingvomadaniy jihatlar ustuvor sanaladi. Tildagi turg‘un birliklar, quyma jumlarlar xalqning turmush tarzi asosida yaratiladi va unda inson kuzatuvidagi narsa, predmet yoki odatiy, tabiiy harakat ifodalovchi so‘zlar faol qo‘llanadi.

Tilning frazeologik birliklari til hodisasi bo‘lib, ular u yoki bu xalqning hayot tarzini, mentalitetini namoyon etadi. O‘zbek tilining frazeologik birliklari o‘zbek xalqining psixologik, fiziologik, madaniy-ma‘rifiy, lingvokulturologik jihatlarini namoyon etadigan ko‘p qatlamli mental tuzilmadir.

Tadqiqotning maqsadi — o‘zbek tilidagi frazeologik birliklarning kommunikativ-uslubiy imkoniyatlarini, xususan, ularning uslubiy bo‘yog‘i va ekspressiv-emotsional xususiyatlarini badiiy matn misollari asosida yoritishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek tilidagi frazeologik birliklar hamda Said Ahmadning “Ufq”, “Jimjitlik” va Abdulla Qahhorning “Sinchalak” asarlaridan olingan misollar tanlab olindi. Ishda tavsifiy, qiyosiy va kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi: frazeologik birliklarning ma‘nosi so‘z bilan qiyoslandi, ularning uslubiy bo‘yog‘i esa badiiy matndagi qo‘llanish konteksti asosida aniqlandi.

Tahlil va natijalar. Frazeologik birliklar ikki yoki undan ortiq so‘zdan tarkib topgan, tuzilishi jihatidan birikmaga yoki gapga teng, so‘zga muqobil bo‘lgan, ko‘chma ma‘no anglatuvchi, barqaror lug‘aviy birliklar sifatida leksik-semantik, funksional-uslubiy va sintaktik vazifalariga ko‘ra tilning boshqa birliklaridan ajralib turadi. Frazeologizmlar leksika bilan birgalikda tilning lug‘aviy boyligini tashkil etadi. Frazeologik birliklarning lug‘aviy birlik sifatida ma‘noning yaxlitligi, tarkibning murakkabligi, komponentlar tarkibining barqarorligi, grammatik barqarorlik, semantik qayta shakllanish kabi alohida belgilari ularni boshqa til birliklaridan farqlaydi. Frazeologik birliklar tilda ko‘p uchraydigan, fikrni keng, obrazli, o‘tkir ma‘noli, qamrovli ifodalaydigan *boshi osmonga yetdi, dardi bedavo, qo‘y og‘zidan cho‘p olmagan, ammaning buzog‘i, tirnoq orasidan kir izlaydigan, sirkasi suv ko‘tarmaydigan, og‘ziga kuchi yetmagan, tili achchiq, qo‘li egri* kabi ikki yoki undan ortiq so‘zdan tashkil topgan va yaxlit bir ma‘no ifodalaydigan, obrazli, ko‘chma ma‘noga ega bo‘lgan til birliklaridir. Frazeologik birliklar murakkab tarkibli tuzilishga ega bo‘lishiga qaramay yaxlit ma‘noni ifodalaydi.

So‘z va frazeologizm o‘rtasidagi muhim farqli belgilar ularning semantikasida namoyon bo‘ladi. So‘zlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri, nominativ, predmetni atab kelsa, frazeologizmlar esa obrazli-nominativ ma‘no anglatadi. Shu jihatlar bilan bu til birliklarining aloqa-aralashuv, kommunikativ vazifalari belgilanadi. So‘z asosan voqea-hodisa, predmetlarni ifodalaydi, frazeologizmlar esa ko‘proq tasvirlaydi. So‘zlarning ham obrazli tasvirlash imkoniyatlari mavjud, ammo

frazeologizmlarda bu belgi kuchli va ifodali bo'ladi.

Iboralarda (fazeologizmlarda) **uslubiy bo'yoq** masalasi tilshunoslikning eng nozik va qiziqarli yo'nalishlaridan biridir. Chunki ibora shunchaki ma'lumot bermaydi, balki so'zlovchining munosabatini, emotsiyasini va nutq vaziyatining rasmiy yoki norasmiyligini ham o'zi bilan birga tashiydi.

Leksik qatlamda (so'zlarda) "suv", "uy", "borish" kabi neytral, ya'ni hech qanday uslubiy bo'yoqqa ega bo'lmagan so'zlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Biroq iboralarda sof neytrallik yo'q bo'ladi. Ular tabiatan obrazli tafakkur mahsuli bo'lgani uchun ularda mutloq uslubiy neytrallik deyarli uchramaydi. Masalan, "obi-diyda qilmoq" va "yig'lamoq" so'zlarini solishtirsak, ibora shunchaki harakatni bildirmaydi, balki unga obrazli bo'yoq (ko'z yoshi to'kish holati) beradi. Shu sababli, iboralar "uslubiy nollar" (neytral birliklar) emas, balki **ekspressiv birliklar** sanaladi.

Ba'zi iboralar borki, ularning uslubiy bo'yog'i turg'un emas, balki nutqiy vaziyatga qarab o'zgaradi. Buni "**ma'no noziklashuvi**" deb atash mumkin: Masalan. "Baytu g'azal o'qimoq" iborasi lirik asarlarda dard-hasrat va sevgi bayoni sifatida qo'llaniladi (Said Ahmad, "Ufq"). Xuddi shu ibora boshqa kontekstda, masalan, Abdulla Qahhor asarlarida "shikoyat qilish", "aybini aytish" kabi kesatq ma'nosida kelishi mumkin. Abdulla Qahhorning "Sinchalak" asarida esa "baytu g'azal o'qimoq" iborasining "baytu g'azal aytmoq" variantidan foydalanilgan va bu ibora salbiy ma'no nozikligini ifodalash uchun bo'ysundirilgan edi: "Zulfiqorovni xotini uyidan xaydab yuboribdi va Qalandarovning nomini aytmagan bo'lsa ham, "suyangan tog'i" sha'niga qancha **baytu g'azallar aytibdi**" [6].

Iboralar subyektiv bahoni ifodalaydi va **emotsional-baholash ottenkasiga** ega. "Oq yo'l tilar", "Xudo yorlaqasin", "Yuzy yorug' bo'lmoq" kabi iboralar ijobiy baho munosabatiga ega bo'lsa, "Ko'zi olma-kesak termoq", "Miyasi g'ovlab ketmoq" kabi iboralar salbiy baho xarakteriga ega (1-jadval).

1-jadval. Iboralarning emotsional-baholash xususiyatiga ko'ra turlari

Baho turi	Iboralar
Ijobiy baho	<i>oq yo'l tilamoq, Xudo yorlaqasin, yuzi yorug' bo'lmoq</i>
Salbiy baho	<i>ko'zi olma-kesak termoq, miyasi g'ovlab ketmoq</i>
Kontekstga qarab o'zgaruvchi	<i>baytu g'azal o'qimoq (dard-hasrat bayoni / kesatq, shikoyat)</i>

Ba'zan yozuvchi ikkita o'xshash iborani birlashtirib (kontaminatsiya qilib), uslubiy bo'yoqni yanada kuchaytiradi. Masalan, "yuragi shuv etib ketdi" iborasi o'zbek nutqida nozik ma'noga ega bo'lib, "bir lahza ich-ichidan qo'rqish aralash hayajonlanmoq" ma'nosini ifodalaydi. Said Ahmadning "Jimjitlik" romanida bu ibora "yuragi orqasiga tortib ketmoq" o'xshash varianti bilan qo'shilgan, kontaminatsiyaga uchragan holda qo'llanib, Tolibjonning ichki hayajoni, qo'rqishi, hadiksirashini ifodalagan: "Birdan yuragi shuv etib orqaga tortib ketdi. Singlisi boshqa tomonga ko'chib ketgan bo'lsa-ya" [7]. Ushbu misolda "yuragi shuv etdi" va "yuragi orqaga tortdi" iborolari birlashib, qo'rquvning eng yuqori nuqtasini

ifodalashga xizmat qilgan.

Muhokama. Tildagi barcha elementlar nominativ-mantiqiy ma'no bilan birgalikda uslubiy bo'yoqdorlikka ham ega bo'ladi. Ular o'ziga xos "ekspressiv atmosfera bilan o'ralgan bo'ladi". Bu holat lingvistikada hozirga qadar turli xil nomlanib kelinadi. Til elementlariga tantanavorlik, ironiya, hazil-mutoyiba, ishonmaslik, shubha kabi uslubiy nozikliklarni yuklovchi hodisani nomlashda olimlar "uslubiy bo'yoq", "uslubiy tonallik", "konnotatsiya" atamalaridan foydalanishmoqdalar. Birgina "konnotatsiya" terminining o'zi ham tilshunoslikda har xil ta'riflanadi. O.S.Axmanova, N.M.Shanskiy, M.Tikotskiy kabi olimlar konnotativ element asosiy ma'noga qo'shimcha ma'no yuklashini aytsalar, boshqa olimlar esa u til birliklarining semantik strukturasiga kirmaydi, deb hisoblaydilar.

Tahlil qilingan misollar konnotativ element iboraning asosiy ma'nosiga qo'shimcha baho va hissiy munosabat yuklashini ko'rsatadi. Xususan, "*baytu g'azal o'qimoq*" iborasining turli asarlarda turlicha uslubiy bo'yoq kasb etishi frazeologik birlikning kommunikativ-uslubiy imkoniyati kontekst bilan belgilanishini tasdiqlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, so'zlar obyektning o'zini ifodalasa iboralar o'sha obyektga nisbatan so'zlovchining qalbidagi hayrat, nafrat, hurmat yoki kinoyani namoyon qiladi. Shu sababli, frazeologik birliklarni neytral leksikadan ajratib turuvchi asosiy belgi ularning ekspressiv-emotsional yukka egaligidir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Tursunova N. Frazemalarning lingvokulturologik aspekti. – Andijon: Andijon davlat universiteti nashriyoti, 2023. – 143 b.
2. Умарходжаев М.Э. Центр и периферия во фразеологии. // Известия АН. Серия и литературы и языка. – Москва, 1980. – С. 147.
3. Кунин А. В. Основные понятия фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря: автореф. дис. д-ра филол. наук. – М., 1964. – 1229 с.
4. Yo'ldashev B. Frazelogik uslubiyat asoslari. – Samarqand, 1998. 77-b.
5. Abdullayev A. Frazelogizmning ekspressivlik xususiyati // O'zbek tili va adabiyoti, 1976, 5-son, 36-b.
6. Abdulla Qahhor. Sinchalak. – Toshkent, 1982. – 107 b.
7. Said Ahmad. Jimjitlik. – Toshkent, 2021. – 352 b.